

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра психолого-медико-педагогічних-основ корекційної роботи

Дипломна робота

магістра

з теми: **«ДІАГНОСТИКА РОЗВИТКУ ОПИСОВОЇ ЛЕКСИКИ У
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ
МОВЛЕННЯ»**

Виконала: студентка 2 курсу групи KorLb1-M18z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Степанятова Юлія Вікторівна

Керівник:

Опалюк О.М., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри логопедії
та спеціальних методик

Рецензент:

Вержиховська О.М., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський – 2019

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВСТУП

3

РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОПИСОВОЇ ЛЕКСИКИ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ЗАГАЛЬНІЙ ТА СПЕЦІАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Розвиток мовлення в онтогенезі.....	6
1.2. Психолінгвістичний аналіз структури мовленнєвої діяльності.....	.....
1.3. Особливості засвоєння описової семантики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення.....	13
Висновки до розділу 1.....	22

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПИСОВОЇ ЛЕКСИКИ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ.....

2.1. Методика вивчення описової лексики в молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення	24
2.2. Якісний та кількісний аналіз результатів дослідження описової лексики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення.....	30
2.3. Напрямки корекційної роботи з формування описової лексики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення	.....
Висновки до розділу 2.....	.....

ВИСНОВКИ.....69

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....72

ДОДАТКИ.....

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Діти з тяжкими порушеннями мовлення – діти з ТПМ.

Тяжкі порушення мовлення – ТПМ.

Загальний недорозвиток мовлення – ЗНМ.

ВСТУП

Проблема подолання тяжких мовленнєвих порушень у дітей та вибір оптимальних шляхів їх діагностики та корекції є актуальною у логопедії і набуває великого значення в умовах безперервного удосконалення змісту корекційного навчання у системі освіти. У спеціальній педагогіці, зокрема у логопедії, досягнуто значних зрушень на шляху до створення корекційних програм, методик, навчально-методичних, практичних посібників та впровадження їх у практику для забезпечення ефективності та результативності навчально-виховного процесу молодших школярів.

Нинішній етап розвитку дефектологічної науки вимагає осучаснення науково-теоретичних засад системи спеціальної освіти дітей з порушеннями психо-фізичного розвитку. Останнім часом в Україні збільшується кількість дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку. Очікування науковців, педагогів-практиків, батьків вимагає створення оптимальних, адекватних умов для отримання успішних результатів логопедичної корекції. Описові мовленнєві вміння дітей є важливим елементом її вербальної поведінки (М. Жинкін, О. Леонт'єв, М. Лісіна та ін.), що є засобом регуляції міжособистісних стосунків.

Наукові дослідження. Б. Головіної, І. Глуценка, С. Заплатної, Н. Ільїної, Р. Левіної, І. Марченко, О. Мілевської, О. Потамошневої, Є. Соботович, А. Спірової, Т. Філічової, О. Ткач, Л. Трофіменко та ін. зі спеціальної методики розвитку мовлення, логопедії певною мірою висвітлюють проблему засвоєння лексичної семантики дітьми з тяжкими порушеннями мовлення. Науковці наголошують на звуженні смислової структури слова в таких дітей, на несформованості різних типів його значень, зокрема описових. Досвід практичної логопедичної роботи також показує, що засвоєння та використання словника ознак предметів є певною складністю для цих дітей, оскільки цей процес ґрунтується на розгорнутих уявленнях про навколишнє середовище, про стереотипні класи об'єктів, про типові набори ознак, він пов'язаний зі

здійсненню психічних процесів і операцій (порівняння, співставлення, розрізнення, узагальнення, класифікування тощо), що становить об'єктивну складність для дітей цієї нозології з огляду на особливості їх мовленнєвого та психічного розвитку. Водночас питання формування та діагностики мовленнєвих умінь описового характеру не виділялась окремою науково-методичною проблемою не виділялась. Це і зумовило вибір теми дослідження «**Діагностика розвитку описової лексики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення**»

Метою дослідження є з'ясувати сутність та особливості **діагностики розвитку описової лексики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення**

Об'єкт дослідження: лексична сторона мовлення у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення.

Предмет дослідження: методичне забезпечення **діагностики розвитку описової лексики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення.**

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз загальної та спеціальної літератури й визначити стан розробленості проблеми дослідження, сутності її ключових понять та основних положень.
2. Емпірично дослідити та проаналізувати рівень сформованості описової лексики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення.
3. Визначити особливості діагностики розвитку описової лексики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення.
4. Розробити методичне забезпечення діагностики розвитку описової лексики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення

Методи дослідження: *теоретичні:* вивчення та аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної та методичної літератури; вивчення досвіду роботи закладів для дітей з інтелектуальними порушеннями для з'ясування стану

проблеми у сучасній практиці; *емпіричні*: констатувальний експеримент; *статистичні*: кількісний і якісний аналіз емпіричних даних та їх узагальнення.

Експериментальна база дослідження: Білоусівський навчально-методичний центр

Теоретична значущість полягає у здійсненні теоретичного аналізу загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблеми розвитку описової лексики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення.

Практичне значення полягає у можливості експериментальної апробації методичного забезпечення **діагностики розвитку описової лексики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення**, яке може використовуватись вчителями-логопедами, вчиелями, вихователями, корекційними педагогами в освітньому процесі, студентами під час проходження педагогічної практики.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. За результатами дослідження опубліковано наукову статтю.

Структура роботи. Дипломна робота магістра включає вступ, три розділи, загальні висновки, список використаних джерел та додатки.

ВИСНОВКИ

Теоретичний та практичний аналіз проблеми діагностики описової лексики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення дозволив нам зробити наступні висновки.

Запорукою повноцінного спілкування дитини з навколишніми людьми та основою для розумового розвитку є своєчасне оволодіння дитиною різними складовими мовленням. Зокрема, зв'язного описового мовлення, що має надзвичайне значення для розвитку інтелекту, самосвідомості дитини, позитивно впливає на формування важливих особистісних якостей дитини та є метою, і засобом практичного опанування мовленням.

Методика дослідження описової лексики в молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення спиралася на вирішення нами завдання, щодо виявлення рівня знань описової лексики; вміння вживати описову лексику у зв'язному мовленні; вміння правильно поєднувати описову лексику суб'єкт-об'єктними одиницями; вміння відображати відношення та залежності між предметами у зв'язку з їхніми описовими характеристиками.

Теоретичний та практичний аналіз проблеми дозволив нам визначити критерії оцінки рівнів сформованості описової лексики у дітей з тяжкими порушеннями мовлення, що передбачали оцінку об'єму словника, відповідно до кількості правильних відповідей; здатності приймати допомогу дорослого; самостійності; точність виконання завдання. Відповідно до критеріїв ми визначили високий, достатній, середній та низький рівні сформованості описової лексики у молодших школярів з тяжкими порушенням мовлення.

Отже, результати дослідження показали, що у дітей з типовим розвитком пасивний описовий словник сформований на високому рівні; у дітей із ТПМ не виявлено високого й достатнього рівня сформованості пасивного описового словника; середній рівень виявлено в 56% дітей, низький – у 44% дітей. Діти із ЗНМ не розпізнають емоційних станів і смакових якостей, виражених

прислівниками; не диференціюють прикметники з відтінками значень і прикметники на позначення розміру; важко впізнають відтінки кольорів за назвами; змішують значення лексем для позначення зовнішніх і особистісних якостей; змішують ознаки дотикових якостей. У молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення виявлено середній та низький рівень вмінь включати описові лексеми у семантичні відношення на основі власного досвіду й асоціацій, Ці діти добирають лексеми випадково й відчувають труднощі встановлення лексико-сміслових відношень із тими, які мають акустико-граматичну подібність.

Дослідження активного описового словника показало низький (81%) і середній (19%) рівні сформованості; діти зосереджувалися на предметних характеристиках об'єктів, а не на описових, замінюють описові характеристики об'єктів дієслівною лексикою. У молодших школярів з ТПМ – низький (80%) і середній (20 %) рівні сформованості вмінь перетворювати вихідну семантику поданих слів на описову; типові помилки стосувалися дієслівно-прикметникових замінів, дублювання вихідних слів, функціональних і семантичних словозамінів. Зокрема, молодші школярі з ТПМ замінюють описові характеристики на перелічування частин об'єкта опису, вживають описові лексеми без смислового зв'язку з об'єктом опису.

Аналіз результатів констатувального експерименту дозволив виявити суттєві порушення цих вмінь у дітей з тяжкими порушеннями мовлення, а саме:

труднощі диференціації семантичних значень ознак емоційних станів, смакових якостей, розміру, кольору, зовнішніх і внутрішніх характеристик людини; труднощі актуалізації описової лексики в активному мовленні; труднощі добору вербальних засобів у контексті описово-предметних відношень; звуження семантичного значення слова; недостатнє усвідомлення граматично опосередкованої описової семантики; труднощі побудови висловлювань описового змісту. У молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення

виявлено стійкі уявлення описової лексики, які стосуються життєвого досвіду, вміння оперувати цією лексикою на пасивному рівні.

Отримані результати визначили необхідність впровадження спеціальної корекційної роботи з формування описової лексики й описово-лексичних умінь у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення.

Враховуючи теоретичні відомості щодо становлення описово-лексичних умінь за умов типового мовленнєвого онтогенезу й отримані нами результати практичного вивчення стану сформованості вказаних умінь у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення виділено умови ефективності формування описової лексики у молодших школярів: врахування особливостей повноцінного засвоєння лексики, відбувається лише в процесі здійснення фразового (зв'язного) мовлення, оскільки саме у фразі актуалізується семантика слова, відбувається включення окремих лексем у смислові зв'язки, які є відображенням знань і уявлень про навколишнє середовище; залучення слухової уваги до акустичних образів слів-ознак, активізацію артикуляційних відчуттів під час промовляння означальних назв, і відпрацювання базових лексико-семантичних описових умінь на рівні імпресивного й експресивного мовлення. Під базовими вміннями слід розуміти вміння поєднувати слово-ознаку з відповідним словом-назвою предмета чи дії; опора на певну послідовність добору типів синтаксичних конструкцій з описовими елементами, зокрема, диференціювати добір конструкцій, які відображають описово-суб'єктні, описово-об'єктні й описово-предикативні граматико-смислові зв'язки. Так, сформовані вміння побудови усних висловлювань є результатом розвитку умінь осмисленого вживання лексичних засобів і умінь використання різних типів мовленнєвих висловлювань; нормалізації процесу становлення лексичної системності; проведення паралельну роботу з розвитку мовленнєвих умінь і включення описових лексем в смислові відношення, а також визначати описові лексеми залежно від контекстних смислових зв'язків; відпрацювання

словотворчих умінь, а також умінь здійснювати прикметникове й прислівникове словотворення шляхом перетворення вихідної семантики іменників і прикметників; добір категорій описової лексики для засвоєння молодшими школярами з тяжкими порушеннями мовлення.

Таким чином, формування описових умінь у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення потребує ретельного добору методичних прийомів і дидактичного матеріалу, урахування закономірностей та об'єктивних труднощів у засвоєнні описово-лексичних вмінь в онтогенезі мовлення, а також специфіки усвідомлення семантики слова-ознаки й засвоєння описових умінь дітьми із ТПМ.

Проведене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми діагностики і формування описової лексики й описових умінь у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення. Перспективними напрямками дослідження є розроблення й упровадження системи корекційних занять з урахуванням вікових і мовленнєвих особливостей дітей цієї категорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арендарук А. О. Логопедичний супровід дітей з ТПМ в умовах інтегративного навчання, як психолого-педагогічна проблема. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. пр. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004 С. 6.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. Москва : Наука, 1988. 341 с.
3. Белякова А.Е. Развитие речевого общения у детей дошкольного возраста с интеллектуальной и речевой недостаточностью: Калуга, 2003. 25 с.
4. Бурменская Г.В., Захарова. Е. И., Карabanова О.А. Возрастно-психологический подход в консультировании детей и подростков. Москва : Издательский центр "Академия", 2002. 416 с.
5. Выготский Л. Принципы воспитания физически дефективных детей. Основы дефектологии. Санкт-Петербург, М.: Из-во Лань, 2003. 96 с.
6. Глущенко І. І. Методика формування лексичних узагальнень різної складності у дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2011. № 14 (225). С. 11-23.
7. Грибань Г. Психологічні передумови оволодіння лексичною семантикою молодшими школярами із ТПМ. Теорія та практика сучасної логопедії : зб. наукових праць: Вип. 4. Київ : Актуальна освіта, 2007. С. 24–30.
8. Грибова О.Е. Проблемы реализации коммуникативного подхода в обучении детей с тяжелой речевой патологией // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. 2002. № 2.С. 12 - 18.
9. Давидова О. Вплив психофізичних відхилень на стан мовленнєвого розвитку дитини. Дефектологія. 2007. №11. С. 49-51.

10. Ерѐмина В.Н. Формирование семантики многозначного слова у детей с общим недоразвитием речи // Практическая психология и логопедия. 2006. №6. С.26-31.
11. Жинкин Н. Речь как проводник информации. Москва : Наука, 1982. 124 с.
12. Заплатная С. Проявления лексико-грамматических нарушений у детей и пути их коррекции / С. М. Заплатная // Специальные образовательные потребности: материалы конференции. – Тарту, 1998. – С. 51-57.
13. Зикеев А.Ф. Работа над лексикой в начальных классах специальных (коррекционных) школ. – М.: Академия, 2002. – 176 с.
14. Игнатъева С. А. Логопедическая реабилитация детей с отклонениями в развитии: Учеб. пособ. для студ. высш. учеб. Заведений / С.А. Игнатъева, Ю.А. Блинков.– М. : ВЛАДОС, 2004. – 304 с.
15. Казаковская В.В. Коммуникативные навыки ребенка в диалоге: вопросно-ответные комплексы // Ребенок как партнер в диалоге: Труды постоянно действующего семинара по онтолингвистике. Выпуск второй. Санкт-Петербург: Изд-во "Союз", 2001. С.35 - 59.
16. Калмикова Л. Формування мовленнєвих умінь у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти. Київ : НМЦВО, 2003. – 300 с.
17. Кисличенко В. Логопедичний супровід сім'ї, в якій виховується дитина з порушеннями мовлення. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ. 2011. – 20 с.
18. Кольцова М., Рузина М. Ребенок учится говорить. Пальчиковый игротренинг / М. М. Кольцова, М. С. Рузина. – Екатеринбург: У-Фактория, 2004. – 224 с.

19. Кондратенко И. Ю. Особенности овладения эмоциональной лексикой детьми старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи // Дефектология. 2002. № 6. С. 51 - 59.
20. Лалаева Р., Серебрякова Н. Формирование лексики и грамматического строя / Р. И. Лалаева, Н. В. Серебрякова / Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников. – СПб. : СОЮЗ, 1999. – 160 с.
21. Левицький В.Е. До питання про формування лексико- граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення / В.Е. Левицький // Актуальні питання корекційної освіти. – 2015. – Вип. 5. – С. 172–174.
22. Леонтьев А. А. Психолінгвістическіє єдиниці і породження речевого висказування. – М. : 1969. «Наука». – 307 с.
23. Леонтьева. діяльність, свідомість, особистість. Т. 2. Москва, 1983. С. 69-70.
24. Львов М.Р. Основи теорії мови: Учеб. посібник для студ. высш. пед. учеб. заведень. – М. : Академія, 2002. – 248 с.
25. Маландина С.С. «Інтеграція дошкільників з патологією мови в початковому ланці загальноосвітнього закладу». Шкільний логопед № 4 2010, С 23.
26. Мастюкова Е.М. Основи психоневрологічного розуміння загального недорозвитку мови // Хрестоматія. Виховання і навчання дітей "групи ризику": Сост. В.А. Астапов, Ю.В. Мікадзе. Москва: Інститут практичної психології, 1996. С.162 - 176.
27. Миронова С. П. Корекційна психопедогогіка. Олігофренопедогогіка : підручник / С. П. Миронова. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, 2015. – 312 с.
28. Обухівська А. Г. Розвиток мовлення в розумово відсталих дітей у спеціальному дошкільному закладі : Науково-методичні матеріали на допомогу

вчителю-дефектологу / А. Г. Обухівська // за ред. В.М. Ремажевської. – Львів : ЛОНМІО, 1997. – С. 31-37.

29. Орфинская В. К. Развитие фонологических представлений у детей. – Л., 1946. – 197 с.

30. Основы специальной психологии / По ред. Л.В. Кузнецовой. Москва, 2005. 350 с.

31. Пенькова О. І. Діагностика розвитку словника молодших школярів із спеціальним відставанням з мови. Психологія. Республіканський науково-метод. збірник. Київ : Рад. школа, 1984. Вип. 23.

32. Рібцун Ю. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: про-грамно-методичний комплекс. Київ : Освіта України, 2011. 292 с.

33. Руденский Е.В. Психология неадаптивного развития личности: Введение в патопсихопедагогику. Новосибирск: Институт психологии личности, 1998. 241 с.

34. Савченко А.М. Методика виправлення вад вимови фонем / А.М. Савченко – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. – 160 с.

35. Синельник М. Дошкільна лінгводидактика : теорія і методика навчання дітей рідної мови: підруч. / А. М. Богуш, Н. М. Гавриш / [за ред. А. М. Богуш]. – К.: Вища школа, 2007. – 542 с.

36. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник / В.М.Синьов. – Частина I. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2007. – 238 с.

37. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник / В.М. Синьов. – Частина II. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2009. – 224 с.

38. Січкачук Н.Д. Формування емоційно-оцінної лексики у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією засобами художньо-мовленнєвої

діяльності : автореф. дис. ...канд. пед. наук: спец. 13.00.03. – корекційна педагогіка. Київ, 2011. 23 с.

39. Слинко О.А. К изучению проблемы межличностных отношений дошкольников с нарушениями речи // Дефектология. 1992. №1. С. 62-68.

40. Соботович Є. Порушення мовного розвитку та шляхи їх корекції : навчально-методичний посіб-ник. Київ : ІСДО, 1995. 204 с.

41. Соботович Е. Ф. Нарушения речевого развития у детей и пути их коррекции. – Киев: ИЗМН, 1995. – 203 с.

42. Соботович Е. Ф. Психолингвистическая структура речевой деятельности и механизмы её формирования / Е. Ф. Соботович – Киев : ИЗМН, 1997. 44 с.

43. Соботович Е. Ф., Соботович И. Э. Формирование перцептивного и смыслового уровня восприятия речи (слов) в процессе онтогенеза // Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин. Киев: 1994. С. 271–273.

44. Соботович Є.Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини дошкільного віку. Дефектологія. 2003. №2. С. 2-11.

45. Соловьева Л.Г. Особенности коммуникативной деятельности детей с общим недоразвитием речи // Дефектология. 1996. №1. С. 62 - 66.

46. Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников / Н.Ф. Талызина. Москва : Просвещение, 1988. 175 с

47. Тищенко В.В. Особливості засвоєння мови дошкільниками з нормальним та порушеним розумовим розвитком // Бондар В. І., Данілавічюте Е.А., Засенко В.В., Соботович Є.Ф. Теорія та практика сучасної логопедії. Збірники наукових праць. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.studmed.ru/docs/document4546?view=4&page=3>.

48. Ткачук О.В. Науково-теоретичний аналіз особливостей мовленнєвого розвитку дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. пр. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. С 34.

49. Трофименко Л. Дослідження особливостей формування лексичного значення у дітей п'ятого року жит-тя із загальним недорозвитком мовлення / Л. Трофименко // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: науково-методичний збірник. Вип. 4. 2002. С. 276–279.

50. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ : програмно-методичний комплекс. Київ : Актуальна освіта, 2007. 120 с.

51. Федосеева Е.Г. Формирование коммуникативных умений у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. Москва, 1999, 220 с.

52. Цейтлин С. Язык и ребёнок: Лингвистика детской речи / С. Цейтлин. – Москва : ВЛАДОС, 2000. 240 с

53. Шахнарович А. М., Юрьева Н. М. Психолінгвістический анализ семантики и грамматики: На материале онтогенеза речи – Москва : Наука, 1990. 167 с.

54. Шаховская С.Н. Развитие словаря в системе работы при общем недоразвитии речи // Психолінгвістика и современная логопедия / Под редакцией Л. Б. Халиловой. Москва, 1997.

55. Юодрайтис А. Особенности припоминания умственно отсталыми школьниками непреднамеренно запоминавшегося словесного материала // Дефектология. 1980. №5. С. 20–25.